

ELS ORÍGENS DE LA SOCIOLOGIA A CATALUNYA I LA FIGURA DE SANTIAGO VALENTÍ I CAMP

Teresa Torns

(*Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia
de la Universitat Autònoma de Barcelona*)

La premissa que hi ha implícita en l'argumentació que segueix és que del coneixement de la història sempre se'n pot derivar un millor coneixement del present. D'altra banda sembla prou consensuable definir la sociologia com un dels possibles coneixements del present. Per tant, sembla també prou legítim tractar d'esbrinar la situació actual de la sociologia a Catalunya a través de la història dels seus orígens.

L'estudi dels orígens és certament un tema poc tractat entre els sociòlegs d'aquest país, siguin o no siguin afeccionats a la història. El curt recorregut bibliogràfic que qualsevol persona interessada pot realitzar sobre la qüestió així ho palesa: l'*Ictineu*, *Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans*; alguns estudis sobre l'obra de Jaume Balmes, J. M. Llovera i el bisbe Torras i Bages; unes breus referències, en l'apartat sobre Espanya, escrites per E. Boix Selva per a l'*Enciclopedia Universal Ilustrada*, d'Espasa-Calpe, i un petit article sobre l'ensenyament de les ciències socials a la primera Universitat Autònoma de Barcelona en temps de la Segona República.¹

1. Vegeu en l'*Ictineu*. *Diccionari...* l'entrada «Sociologia» firmada conjuntament per Salvador Salcedo, Joan Estruch i Salvador Giner. Vegeu també l'apartat «Treball» signat per Jordi Estivill. Sobre J. Balmes, vegeu entre altres estudis, el número monogràfic «Balmes y lo social» de la *Revista Internacional de Sociologia*, núm. 22-23, que es va publicar l'any 1948 amb motiu del primer centenari de la seva mort; l'estudi de H. Auhof, *La Sociologia de J. Balmes*, Madrid, 1959 i també l'article de M. Fraga Iribarne, «Balmes, fundador de la sociologia positiva en España», Vic, 1955.

Les possibles explicacions del perquè d'aquesta migradesa, actualment desconegudes, podrien segurament servir d'objecte d'estudi per a recerques futures. I ben certament, en aquestes recerques, si mai es duen a terme, caldria considerar-hi factors com les dificultats i la manca de consolidació que la sociologia ha hagut d'afrontar a Catalunya des dels seus orígens.² Per no parlar de com aquests inconvenients segurament han incidit en els professionals i en els seus estudis, de tal manera, que els esforços realitzats per sobreviure no els han permès de mirar enrera i dirigir les seves reflexions i anàlisis vers els qui foren els seus avantpassats i allò que van fer.

En qualsevol cas, i mentre no es duen a terme les dites recerques, una manera de cercar més informació sobre els orígens de la sociologia a Catalunya és ampliar el context geogràfic a l'Estat espanyol. I, efectivament, en aquest àmbit es poden trobar més estudis i interessos dedicats a esbrinar quins han estat els inicis d'aquesta ciència social. La literatura generada a l'entorn de la sociologia a Espanya presenta lògicament molt diversos resultats donada la pluralitat d'enfocaments i perspectives corresponents als diferents autors que l'han propiciada.³ Però si malgrat tot es tenen en compte només els acords, val a dir que un dels més consensuats és el que fa referència als corrents de pensament que van possibilitar l'aparició d'aquesta ciència arreu de l'Estat. A saber, el positivisme, el catolicisme social, el krausisme i, encara que en menor mesura, el regeneracionisme.

Traslladar mimèticament els models d'explicació que han servit per analitzar un determinat fenomen o una determinada parcel·la de la realitat no acostuma a donar bons fruits en el camp de les ciències socials. O en

Sobre J. M. Llovera, vegeu especialment el pròleg d'E. Boix i Selva a la vuitena edició del seu *Tratado de Sociología Cristiana*, Barcelona, 1953. Sobre Torras i Bages, vegeu de Martí Brugarola, *Sociología cristiana del Dr. Torras y Bages (en el centenario de su nacimiento)*, Barcelona, 1947. L'article d'E. Boix i Selva està publicat al *Suplemento 1957-58 de l'Enciclopedia Universal Ilustrada d'Espasa Calpe*, Madrid, 1961, sota l'encapçalament «Sociología» i existeix també com a separata amb el títol *Tendencias actuales de la Sociología*. Per últim l'article de F. Mercadé es titula «Les ciències socials a la Universitat Autònoma de Barcelona» a *Papers*, núm. 6, Barcelona, 1977.

2. Només cal recordar que la primera facultat de Sociologia a Catalunya té com a data de creació el 1986. I que tot i que això no ha impedit l'existència de nombrosos sociòlegs, que han hagut de formar-se fora o/i a precari, ni l'existència de diversos intents de crear escoles de Sociologia, és prou reconeguda la necessitat de consolidar acadèmicament una disciplina per tal de poder-la institucionalitzar i legitimar.

3. Vegeu un resum de la bibliografia existent sobre el tema a la meua tesi doctoral, Teresa Torns, *Sobre los orígenes de la Sociología en Catalunya. Las aportaciones de los anarquistas (1864-1910)*, de la qual també s'ha extret tota la informació d'aquest article.

aquest cas, i dit d'una altra manera, territorialitzar la informació pot conduir a l'enriquiment de les dades que han estat tractades massa globalment. I aquest és un dels casos on es produeix aquest fet. És a dir, si d'una banda, donada la migradesa d'estudis sobre els orígens de la sociologia a Catalunya, l'ampliació del context sembla ineludible, un cop analitzada la presència dels citats corrents de pensament en l'àmbit català, el resultat obtingut posa de manifest els inconvenients de l'esmentada globalització. I per tant, com a resum abreujat d'aquesta anàlisi podria dir-se que a Catalunya, per exemple, no hi va haver krausisme, que és el corrent que protagonitza el sorgiment de la sociologia a Espanya. Aquest paper segons tots els indicis correspondria, en aquest indret, al catolicisme social. Sí que hi va haver en canvi positivisme, perquè, de fet, tant Pere Estasén com Pompeu Gener eren catalans, i pel que fa al regeneracionisme, només pot parlar-se de la figura de Santiago Valentí i Camp, tot i que pot resultar una mica agosarat qualificar-lo com a regeneracionista.

No són aquestes evidentment les úniques diferències sorgides de la comentada territorialització,⁴ però sí les més interessants pel que fa a la qüestió que aquí es vol tractar: la figura de Santiago Valentí i Camp i la seva tasca com a pioner de la sociologia a Catalunya. Generalment reconeixem el nom i l'obra de Manuel Sales i Ferré⁵ com el primer cas de sociòleg català i cal dir que el nom nou, reivindicat aquí, no es suggereix pas amb la intenció de dur a terme cap canvi de jerarquia entre els ancestres. Tanmateix, la intenció que mou aquesta reivindicació és tan sols la de posar de manifest l'interès d'una figura que fins al moment ha restat oculta en la història de les ciències socials catalanes. Característica que, per altra banda, tal com ja n'hem dit alguna cosa abans, comparteix amb gairebé la resta de la història dels orígens del coneixement sociològic català, però de la qual, en aquesta ocasió, es vol fer especial esment, perquè molt probablement sigui producte de dos factors. El primer, que Santiago Valentí i Camp no va desenvolupar la seva obra a la Universitat i el segon, que la defensa de la seva ideologia⁶ el portà a militar activament en la política del moment. I no

4. Una de les diferències primordials és la relativa al paper jugat en aquests orígens pels anarquistes en el context català, tema principal de la tesi doctoral abans esmentada.

5. Vegeu l'estudi de M. Núñez Encabo, *Manuel Sales y Ferré: Los orígenes de la Sociología en España*, Madrid, 1976 i el de R. Jerez Mir, *La introducción de la Sociología en España. Manuel Sales y Ferré: Una experiencia trunçada*, Madrid, 1980.

6. Valentí i Camp fou diputat provincial per Barcelona com a membre del Partit Radical el 1911. Formà part del Bloc Republicà Autonomista amb Francesc Layret i Marcellí Domingo i posteriorment fou membre del Partit Català Republicà. En el moment de la seva mort, el 1934, era president de l'Ateneo Socialista.

calen gaires recerques per evidenciar que el fet d'actuar fora de la vida acadèmica i lluny dels qui governen ha estat i és un camí vers la foscor.

LA FIGURA DE SANTIAGO VALENTÍ I CAMP

No seria, però, prou correcte d'iniciar aquí l'explicació sobre la figura de Santiago Valentí i Camp tot dient que dins de l'àmbit de la sociologia espanyola no se n'ha parlat mai i que per tant l'esmentada foscor ha estat absoluta. Amando de Miguel, a la seva prolífica carrera com a publicista, el cita concretament a *Sociología o subversión*.⁷ En aquest text, l'autor pretén entre d'altres coses completar la informació sobre els orígens de la sociologia espanyola, que fins al moment tenien com a punt de referència obligada un article d'Enrique Gómez Arboleya publicat a la *Revista de Estudios Políticos*.⁸ De Miguel en el capítol titulat «Las tribulaciones de una nueva ciencia, o la historia de una frustración» destaca el nom de Santiago Valentí i Camp i el del catedràtic de Dret Penal Quintiliano Saldaña com dos noms oblidats per Gómez Arboleya.

També José Luis Iturrate ha citat aquest sociòleg català. Ho fa a l'apèndix que va escriure pel diccionari *La Sociología*.⁹ En concret escriu una nota breu, on comenta també la figura del pare d'aquest personatge, Ignasi Valentí Vivó. Sobre l'esmentat Valentí Vivó cal precisar també que fou un metge higienista continuador de la tradició que a Catalunya iniciaren professionals de la medicina com el doctor Felip Monlau o el doctor Salarich. Tradició que, en certa manera, va propiciar la realització dels primers estudis sobre les condicions de vida dels obrers catalans.¹⁰ Per últim, R. Jerez Mir en la seva obra¹¹ destaca breument el paper que va tenir Valentí i Camp en els orígens de la sociologia espanyola. Es pot dir per tant que és un personatge relativament desconegut dins la literatura sociològica especialitzada.

7. A. de Miguel, *Sociología o subversión*, Esplugues de Llobregat, 1972.

8. E. Gómez Arboleya, «Sociología en España» a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 98, Madrid, 1958.

9. J. L. Iturrate, *Sociología en España. Notas para su historia* en el diccionari de J. Cazeneuve. D. Victorofe, *La Sociología*, Bilbao, 1975.

10. En aquests primers moments de sociografia sobre la classe obrera catalana, cal incloure també la *Monografía estadística de la clase obrera en Barcelona* que Ildelfons Cerdà va publicar com annex de la seva *Teoría general de la urbanización* (1867).

11. Vegeu nota núm. 5.

Unes primeres dades sobre la biografia de Valentí i Camp poden ampliar-se en el llibre d'E. Navarro, *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914)*.¹² Segons tota la informació recopilada, pot aventurar-se la idea que l'obra sociològica de Valentí i Camp va sorgir en un context i en unes circumstàncies històriques que no la van fer viable en el seu temps i fins i tot que van impedir la seva posterior repercussió històrica. Encara que sembla prou evident que, donada la seva posició social i les seves activitats polítiques i intel·lectuals, sempre va romandre prop dels nuclis iniciadors de la consolidació acadèmica i no acadèmica de la sociologia catalana. Però aquesta proximitat va estar plena de matisos. Valentí no formà part del corrent que a Catalunya impulsà majoritàriament la nova ciència de la societat, l'anomenat catolicisme social. A més, tot i ser membre de la classe burgesa, sempre mantingué actituds més properes a una esquerra moderada i per tant defensà idees més progressives en relació a la nova ciència. No cal dir, doncs, que lluny de les visions d'un Torras i Bages o d'un Ignacio M. de Ferrán, la seva cultura sociològica, no adquirida a la Universitat espanyola de l'època, el convertiren en un *rara avis*.

Podríem dir que Valentí fou en certa manera un regeneracionista en un context social i polític poc amant del regeneracionisme. L'ideari i l'actuació de la gran burgesia catalana emmirallada i enriquida durant la febre de l'or i els grans negocis de la Primera Gran Guerra quedaven força allunyats dels laments d'aquest intel·lectual, per la crisi de valors que patia Espanya. Fins i tot el lleu matis krausista que algú ha volgut veure a la seva obra no podia tenir ressò en una sociologia que a la Catalunya de l'època preferia seguir el mestratge de Lleó XIII.¹³ Del repàs de les seves obres, però, en resulta l'evidència d'un dels intents més clars de penetració, en el seu moment, d'una ciència sociològica, ben allunyada de tot el que significava la doctrina social de l'Església catòlica.

L'OBRA ESCRITA DE SANTIAGO VALENTÍ I CAMP

Fortament influït pel seu pare, Valentí va adquirir una formació de rang universitari poc ortodoxa i sempre mantingué fortes connexions amb

12. E. Navarro, *Historia crítica... Prólogo de Pere Corominas. Resúmenes históricos de Emiliano Iglesias y Juan Arderius*, Barcelona, 1915.

13. Jerez Mir a l'obra cit., p. 49 indica que Valentí i Camp fou deixeble de la darrera etapa madrilenya de Sales i Ferré. Cap altra dada ha pogut ser trobada per corroborar-ho. És més, Valentí mateix, el 1908, a la seva obra *Atisbos y disquisiciones* reconeix com a únic mestre de tendència krausista Francisco Giner de los Ríos.

el món cultural estranger en general i madrileny en particular. Segons ell mateix explicà,¹⁴ sense accedir mai a un *curriculum* regulat acadèmicament, va seguir de prop el moviment de la producció sociològica a Anglaterra, Estats Units, Bèlgica, Alemanya molt especialment, França, Itàlia, Països Baixos i Escandinaus. Sembla que aquesta recerca de coneixement a l'estranger va estar motivada per la precarietat que la formació acadèmica espanyola del moment li oferia. D'aquesta oferta, segons la seva opinió, únicament podia salvar-se Leopoldo Alas «Clarín» a la Universitat d'Oviedo, Valentí Vivó i els seus cursos de Medicina Legal i Toxicologia a Barcelona, i la càtedra de Filosofia del Dret de Giner de los Ríos a Madrid, on el jove sociòleg confessà haver fet l'aprenentatge de l'obra de Spencer, Schäffle, Worms, Novicow, Simmel i Ward entre altres.

El seu primer llibre es va publicar a Madrid, el 1899, amb un pròleg del jurista Alfredo Calderón, un dels seus més fidels col·laboradors, i portava per títol *Bosquejos sociológicos*. El 1907 publicà, amb pròleg d'Adolfo Bonilla, *Premoniciones y reminiscencias*, a la col·lecció «Biblioteca Sociològica Internacional», que ell mateix dirigia a Barcelona. En aquesta col·lecció es van arribar a publicar gairebé un centenar d'obres d'entre les més importants de la cultura sociològica internacional del moment. El 1908 s'edita *Atisbos y Disquisiciones* i també *La antropología criminal y las disciplinas afines*, text que recollia la ponència que va presentar al Congrés d'Antropologia Criminal, celebrat a Torí el 1906, al qual assistí com a regidor de l'Ajuntament de Barcelona. El 1910 publicà *La Democracia Socialista Alemana y su organización* i, dos anys més tard, va escriure una obra en tres volums sobre *Las sectas y las sociedades secretas a través de la historia* en col·laboració amb Enrique Massaguer.

Sense cap dubte, però, *Vicisitudes y anhelos del pueblo español*, escrita el 1908 i publicada tres anys després amb un pròleg del famós penalista Pedro Dorado Montero, és l'obra que presenta un interès sociològic més gran. En aquest cas, l'obra s'edità dins la col·lecció «Biblioteca Moderna de Ciencias Sociales» que també dirigia des de Barcelona, en col·laboració amb el ja citat Alfredo Calderón. A *Vicisitudes...*, Valentí pretén fer un estudi de les característiques psico-sociològiques i antropològiques del poble espanyol. I de fet el llibre conté un petit manual del que al seu criteri ha de ser la sociologia científica, a més d'una valoració de l'estat d'aquesta ciència i els seus professionals a l'Espanya del moment.

A les pàgines prèvies al pròleg de Dorado Montero, l'autor fa la presentació de l'esmentada col·lecció, tot justificant-la per la necessitat d'impulsar el coneixement «positiu» d'una sociologia que faci front als dogmes i als

14. Pròleg del seu llibre *Atisbos y disquisiciones*, Barcelona, 1908, p. VIII.

irracionalismes. Les seves paraules són: «Hállase aún la Sociología en vías de formación (...). Un siglo de agitaciones (...). ¡Cuántas faltas, cuántos errores, cuántas catástrofes se habrían evitado con sólo atender a los hechos!»¹⁵ I en la mateixa línia positivista continua dient: «Este sentido positivo constituye la característica de la Sociología novísima. Sobre la base firme de estadísticas serias, que ofrecen a la inducción el material indispensable, comienzan a esbozarse las ciencias de la Sociedad (...). Apunta la aurora del día en que la sociedad humana podrá ser regida por principios y no por dogmas, substituyendo la verdad científica a prejuicios funestos y supersticiones nefandas.»¹⁶ Esperança «positivista» que Valentí veia refermar-se en la creació de diverses institucions dedicades cada cop més a l'estudi teòric i pràctic de la sociologia. Concretament de l'estranger citava la Nova Universitat de Brussel·les, el Col·legi Lliure de Ciències Socials de França, i d'Espanya feia esment de la Institución Libre de Enseñanza de Madrid i de l'Institut Social de Barcelona.¹⁷

Un cop d'ull al sumari del llibre desvetlla a més l'afany de Valentí i Camp per aplicar els coneixements propis de la sociologia, ciència que ell considera emancipadora, a solucionar els problemes que la societat del moment pateix. Així, cal veure com després d'un capítol on explica breument els continguts de la teoria i el mètode sociològic, intenta descriure les principals característiques de la psicologia del poble espanyol, tot seguint els criteris de Le Bon. Quatre són, al seu parer, els factors que expliquen la gènesi de la manera de fer dels espanyols: el medi geogràfic, el medi psíquic i la influència de l'herència i la selecció. Però l'estudi no s'acaba aquí, la tesi del llibre es fa palesa en el capítol dedicat a delimitar els problemes de la «regeneració espanyola». La crítica arriba a qüestionar el sistema d'educació, la cultura, les arts i el grup social que segons l'autor té una major responsabilitat davant la crisi que la societat espanyola pateix: els intel·lectuals i per damunt de tots els sociòlegs.

És així com Valentí fa esment com a exemple de culpables d'Eduardo Pérez Pujol, Concepción Arenal, Francisco Giner, Manuel Sales i Ferré, Gumersindo de Azcárate, Adolfo Posada, Buylla, Salillas, Sanz Escartín, Bernaldo de Quirós, grup de sociòlegs de l'època del qual exclou Dorado Montero i Valentí Vivó. Figures que al seu parer són les úniques que tenen «audacia y continuidad en el esfuerzo», mentre que la resta són acusats de tocar moltes disciplines sense cap aprofundiment, de no tenir poder crea-

15. *Vicisitudes...*, Barcelona, 1911, p. 2.

16. *Vicisitudes...*, p. 2.

17. L'Institut Social de Barcelona es va fundar el 1906 i va ser l'embrió del futur Museu Social (1910), entitat pionera en el desenvolupament d'una certa vessant de la sociologia catalana i de la qual Valentí i Camp formà part des dels inicis.

dor i d'estar únicament interessats a destacar a les tertúlies. Aquestes actuacions són els motius pels quals ni l'Economia, ni la Psiquiatria, ni la Filosofia, ni la Sociologia, ni l'Antropologia, ni altres coneixements sobre qüestions socials són prou coneguts. Factors tots ells que units a la poca afeció a la lectura mantinguda en general pel poble espanyol constitueixen la font principal de tots els mals que el poble pateix. D'aquest diagnòstic Valentí en deriva que tots aquests mals no són atribuïbles, però, a problemes de raça sinó que són matèria de «*psicología colectiva y educación cívica*».

Un esperit similar es deriva del text publicat el 1922, *Ideólogos, teorizantes y videntes*, que conté breus estudis sobre els autors que a criteri de Valentí marcaren una fita històrica a la filosofia i les ciències del segle XIX. Entre altres, A. Fouillée, W. James, R. Ardigó, M. Nordau, Spencer, Le Bon, Tarde, Durkheim, Sanz del Río, Dorado Montero, Huxley, Haeckel, Clarín, Costa, Ganivet, Schopenhauer, Bergson, Maeztu, Torres i Bages, Giner de los Ríos i altres membres del corrent krausista a Espanya. L'interès primordial se centra, en aquest cas, en l'opinió que li mereixen els membres fundadors de la Institución Libre de Enseñanza i també els principals sociòlegs del moment. Sobre els primers, cal dir que el seu habitual pessimisme es capgira en lloances. Pel que fa als segons, cal destacar els retrats dirigits a Spencer davant la incomprensió que aquest sociòleg anglès mostrà vers el socialisme com a solució dels problemes que la societat de l'època tenia plantejats. Tarde fou mereixedor de millors elogis però van ser Le Bon i especialment Durkheim els autors als quals demostrà la seva més fervent admiració. D'aquest darrer n'admirà l'oberta disposició vers els seus deixebles i el fet d'haver estat el creador de l'escola francesa de sociologia. Per últim, com a detall anecdòtic d'aquest «santoral», cal destacar els elogis que Valentí dedicà a la figura de Torres i Bages, tot i que els plantejaments ideològics i sociològics del bisbe català li quedaven ben lluny.

SANTIAGO VALENTÍ I CAMP I L'EMANCIPACIÓ FEMENINA

Una altra característica de la poc ortodoxa figura de l'autor en qüestió és el seu interès pels temes relatius a l'emancipació de la dona. En el seu llibre *Vicisitudes y anhelos...* es va mostrar fervent defensor d'un paper més actiu per a la dona en la societat, tot valorant la influència que en aquest afer té l'educació pel futur de les persones. Aquestes idees tenien al seu parer una base científica, tal com —segons ell— ja havia demostrat la doctora en Medicina Magdalena Pelletier. Aquesta doctora en un estudi

publicat a la *Revue Socialiste* demostrava com la dona no era ni fisiològicament ni psicològicament inferior a l'home.¹⁸ En aquest mateix sentit, cal remarcar també com en el text que ara es comenta, a l'hora de destacar quins eren els nous moviments socials sorgits a la societat espanyola de l'època, Valentí citava explícitament el sindicalisme i el feminisme, com els més importants.

Aquestes no van ser les úniques referències escrites relatives al tema. En la seva prolífica carrera com a assagista publicà, segons expliquen els seus biògrafs, *Las reivindicaciones femeninas*, el 1913, amb pròleg de Regina Lamo de Espinosa i un apèndix de 3.150 obres relatives al problema femení. Dos anys abans de la seva mort, succeïda el 1934 quan tenia 59 anys, va escriure *La mujer ante el amor y frente a la vida* i un any després publicà *Elena Key: Libertad de amar y la mujer de mañana* i *Eva redimida y redentora*. Obres totes elles que més enllà de l'interès concret del text escrit palesen en certa manera la coherència d'un sociòleg en el moment d'analitzar la societat que l'envolta.

Amb tot el que s'ha dit fins ara, sembla evident que el paper de pioner de la sociologia i de les reivindicacions feministes li escau d'allò més bé a Santiago Valentí i Camp. Per sorprendent que pugui semblar, es podria fins i tot aventurar la idea que l'agermanament d'ambdues matèries no va ser un afer gens estrany entre els pioners de la sociologia espanyola. Adolfo Posada, prou reconegut per tothom com un dels pares d'aquesta ciència, va ser també un dels primers homes defensors de l'emancipació de la dona a Espanya.¹⁹

Sobre l'evolució posterior soferta pels estudis sociològics i pel feminisme com a matèria d'estudi tractats bé separatament, bé conjuntament, pels sociòlegs hereus d'aquests pioners no és aquest el moment de fer-ne valoracions, encara que a cop d'ull se saben molt distintes. D'altra banda, i en aquesta mateixa perspectiva, repassar la literatura produïda aquests darrers anys a l'entorn dels moviments socials també pot donar sorpreses com la de retrobar-hi com a nou moviment, al costat de l'ecologisme, el pacifisme, etc., el feminisme, que a primers de segle ja tenia caràcter de novetat. I per últim, si s'examina amb detall la nòmina dels sociòlegs que, dins l'àmbit català en particular i espanyol en general, inclouen dins dels seus objectes d'estudi la problemàtica femenina a l'hora de parlar de les desigualtats so-

18. *Vicisitudes...*, p. 268.

19. Vegeu per exemple els articles que Posada va publicar a *La Revista Socialista* (LRV): «La mujer y las preocupaciones sociales» (LRV), núm. 9, Madrid, 1903 y «El sufragio femenino» (LRV), núm. 30, Madrid, 1904. Com també el que diu al respecte Amalia Martín Gamero, néta de Posada, a *Antología del feminismo*, Madrid, 1975.

cials, es podrà comprovar fàcilment que, en aquest cas, la variable sexe sí discrimina i no precisament en sentit positiu.

Però totes aquestes qüestions potser caldrà deixar-les per una altra ocasió perquè semblen escapar del tema dels orígens de la sociologia catalana. Com a punt final, només afegir que qualsevol estudiant de Metodologia coneix la complexitat que envolta la construcció dels objectes d'estudi al camp de les ciències socials. I que aquesta qüestió ha estat, és i serà motiu de grans i interessants controvèrsies. Aquests breus apunts històrics sobre els interessos d'un pioner poc conegut a la sociologia catalana no pretenen anar més enllà. En tot cas i per acabar recordar tan sols que el tema de les desigualtats per motiu de sexe en general i del femení en particular, formen part dels molts tòpics que l'anàlisi de la realitat social poques vegades desvetlla.